

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

SAYI : 9

KAYSERİ — 1996

XX. YÜZYILA GİRERKEN OSMANLI DEVLETİ'NDE KONSOLOSLAR VE KONSOLOSLUKLAR

Doç.Dr. Sebahattin SAMUR*

ŞAM FRANSA KONSOLOSLUĞU İLE İLGİLİ BİRKAÇ BELGE

Bilindiği gibi, Osmanlı devleti 19. yüzyıla gayet önemli birçok mesele ile birlikte girdi. Sınırların ötesinde, bir veya birçok devletle birden savaşlar, başka devletlerin siyasi ve ekonomik baskıları, içerisinde; bozulmuş idarî yapı, iç isyanlar ve karışıklıklar bunların hemen ilk göze çarpanlarıdır. İç isyanlar, ekonomik gerileme ve batıların siyasi baskıları incelemeye alındığında şu üç kelimenin çokca telaffuz edildiğini görüyoruz: "Kapitülasyonlar, konsoloslar ve azınlıklar".

Kapitülasyonlar, bilindiği üzere, batılı ülkelere tanınan ticarî, idarî, kültürel; kısacası, her türlü imtiyazları ifade etmektedir. Konsolosların ülkeye gelişleri ve burada kendilerine tanınan imtiyazlar da bunun içindeydi. Batılı ülkeler giderek Osmanlı devletinin sınırları içerisinde, daha çok sayıda konsolosluk açtılar. Bunlar, açıldıkları yerlerde ülkelerini temsil ediyor ve bu arada ülkelerinin vatandaşları ile ilgili işleri takip ediyorlardı. Tabii ki, bu hususlar, beklenen, olması gereken şeylerdir. Ancak bu temsilcilikler sayıları, kendilerine verilen hakların kötüye kullanılması, ülkelerinin izlediği siyâset sebebiyle çoğu kere, Osmanlı yönetimi için fevkalade zararlı oluyorlardı. Nitekim, Osmanlı devlet arşivlerine bir göz attığımızda bunlarla ilgili pek çok belgeye rastlamaktayız. Bunların bir kısmı iyi davranış sergileyen konsolosların ya da onların vekillerinin takdir edilmesi ile ilgilidir.¹ Ancak bu türden olanları, konsolosların verdikleri zararları, kötü davranışlarını, yöneticilere karşı çıkardıkları zorlukları ifade eden belgelere göre çok azdır.

Osmanlı devletinin, Arap eyaletlerinde de gerek batılı, gerekse doğulu devletlerin konsoloslukları vardı. Ancak bu temsilcilikler ya ticarî ilişkilerin çok olduğu sahil şehirlerinde ya da Halep gibi ticarî bakımdan daha önemli merkezlerde bulunmaktaydı.² Şam'da ilk batılı ülke temsilcisi, Jean Batiste Beaudin adındaki Fransız temsilcisiydi. Jean

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Meselâ Rusya devletinin Şam konsolos vekiline "hüs-n-i hareketinden" dolayı beşinci rütbeden Mecidî nişanı verilmiştir. B.V.A. (Baş Vekalet Arşivi), Suriye Gelen Def. No.: 341, 26, Kanunisani 89.

² Abdulkerim Râfik, el-Iktisâdu'd-Dımaşkî fi Muvâceheti'l-Iktisâdi'l-Urubî fi'l-Karni't-Tâsi' aşar, Mecelletü "Dirâsât Târihiyye", sayı : 17-18, Ağustos - Kasım 1984, sayfa : 115-159, s. 116.

Batiste, bu göreve 1822 yılında Halep konsolosluğuna bağlı olarak atanmıştı. Ancak Şam'a şubat 1824 yılında geldi. Bununla birlikte, Şam valisi onu resmen tanımaktan kaçındı. Fransa'nın Şam'a resmen konsolos tayini ancak 1839 yılında, Mısır meselesi iyice alevlendiği bir sırada gerçekleşebildi.³ Halbuki bu sırada Şam'da Osmanlı yönetiminin de tanıdığı bir başka konsolos daha vardı. Bu, İngiliz konsolosuydu ve görevine 1829 yılında tayin edilmişti.⁴ Ancak, ülkenin her yerinde olduğu gibi, Şam'da da batılı ülkelere karşı hoşnutsuzluk duyulduğu için Şam'a gelmemiş, bu nedenle de yabancı tüccarların ve Hıristiyan halkın daha çok olduğu, bir bakıma da Şam'ın limanı durumunda olan Beyrut'da oturmak zorunda kalmıştı. İşte bu konsolos 1833 yılında, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın izlediği siyâset sebebiyle Şam'a gelme imkânı elde edebildi.

İngiliz konsolosu bu gelişinde, Şam'da resmî törenle karşılandı. Hem de tören alayı son derece şaşıktı ve İngiltere'nin güç gösterisi halini almıştı. Sonraki yıllarda, az önce işâret edildiği gibi, bu konsolosları yenileri izledi. 1887 yılına gelindiğinde Şam'da İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya, Hollanda, Amerika, Portekiz, İran ve Yunanistan adına konsolos, konsolos vekilleri veya konsolosluk memurları vardı. Ayrıca daha küçük idarî birimlerde de bunların vekilleri bulunmaktaydı.⁵ Konsoloslukta çalışan tercümanlar ve diğer görevliler yerli Hıristiyanlardan olup, bunlar da, görevleri nedeniyle yabancılara tanınan imtiyazlardan yararlanmakta idiler.⁶

Kapitülasyonlar gereği, konsoloslara tanınan imtiyazların alanı son derece genişti. Rahat bir şekilde ülkedeki bütün insanlarla, özellikle de gayri müslimlerle ilişki kurabiliyorlar ve bunları kendi tabiiyetlerine kabul ederek himaye altına alıyorlar ya da onların şu veya bu mezhepten olmalarını, himayeleri için bir sebep sayıyorlardı. Şam ticaret mahkemesinin çalışma biçimi konsolosların bu alandaki etkilerini ve yetkilerini belirleme bakımından bir fikir verebilir.

Şam'da 1850 yılında bir ticaret mahkemesi kurulmuştu. Mahkemenin 14 üyesi vardı. Bu üyelerin yarısı Osmanlı hükümeti tarafından tayin edildi. Fakat diğer yarısı konsoloslar tarafından yabancı tüccarlar arasından seçildi. Bu durum, söz konusu tarihte bölgede batılıların tacarî faaliyetlerinin ne ölçüde arttığı konusunda bir fikir verir. Aynı zamanda konsolosların yerel ticaret mahkemelerine etkilerinin boyutlarını da gösterir. Kaldı ki, meselenin bir başka yüzü de, Osmanlı yönetiminin tayin etmesi gereken üyelerin ancak dördü Müslüman olup, diğer üç üyeden ikisi Hıristiyan, biri de Yahudi idi. Bu durumda, Müslüman bir tüccarın mahkemede hakkını alabilmesi, özellikle de konsolosların ve Osmanlı vatandaşı Hıristiyanların tavır ve davranışlarına bakıldığında, hayalden öte muhal gözükmektedir. Şam'daki bu mahkemenin bir benzeri de 1855 yılında Halep'de kurulmuştu.⁷

³ Abdulkerim Râfık, el-Iktisâdu'd-Dımaşkî fî Muvâceheti'l-Iktisâdi'l-Urubî fî'l-Karni't-Tâsi aşar, Mecelletü "Dirâsât Târihiyye", sayı : 17-18, Ağustos-Kasım 1984, s. 118.

⁴ Müzekkirât Târihiyye an Hamleti İbrahim Bâşâ ala Suriye li-Müellifin Mechûlin, (Tah: Ahmed Gassan Sabanu), Şam, tarihsiz, s. 93-95.

⁵ B.V.A. İrade/Meclis-i Mahsus , No. 1751; Salnâme,i Vilâyet-i Suriye, sene 1305, s. 68; Vitale Cuinet, Syrie, Liban et Palestine, Paris, 1896, s. 306.

⁶ Y.E.E. (Yıldız Esas Evrak), 14/244/126/7.

⁷ Râfık, s. 114.

Konsoloslar, çeşitli vesilelerle, nüfuzlarını artırmak için çalışırken, özellikle Osmanlı devletine karşı düşmanca ve sömürge siyaseti izleyen büyük devletlerin temsilcileri, halkı tahrik ediyor, onları yönetime ya da birbirlerine karşı kışkırtıyor ve her vesile ile vilâyetlerin işine burunlarını sokuyorlardı. En etkili konsolos, yıllara ve yöreye göre değişmekle birlikte, bunlar, tahmin edilebileceği gibi, İngiliz, Fransız, Alman ve Rus temsilcileri idiler. Osmanlı devletinin, Arap eyaletlerinde bilhassa İngiltere ve Fransa arasında rekabet vardı. Öyle ki, Fransa'nın desteklediği M.Ali Paşa yönetiminin Suriye'den çekilmesinden sonra bölgede Osmanlı yönetimini destekleyen İngiltere temsilcilerinin etkileri son derece artmıştı. Bunlar kendilerini devletin gerçek hakimi, bölgenin gerçek yöneticisi gibi görmüşler ve öyle de göstermeye çalışmışlardı.⁸

Konsoloslar yalnızca yöneticilerle anlaşmazlığa düşmüyorlardı. Halkı tahkir edici davranışlarıyla tahrik ettiklerinden, zaman zaman saldırıya uğruyorlardı. Bu nedenle 1896 yılında, Şam'da, İngiliz ve Fransız konsolosları saldırıya uğramışlardı. Yapılan incelemede halkın tahrik edildiği anlaşılmıştı.⁹ Bir başka belgeye göre de, İngiliz konsolosu Bertont (okunduğu gibi) Nâsıra'da, bir kilisenin avlusunda saldırıya uğramıştı. Söz konusu saldırı, Hıristiyan halktan gelmişti ve konsolos bu sırada havaya ateş etmek zorunda kalmıştı (kendi ifadesine göre).¹⁰ Bu durum ise nadirattan olmayıp sık sık karşılaşılan bir haldi. Öyle görülüyor ki, konsolosların her birinin bir cemaati desteklemesi sebebiyle, diğer Hıristiyan topluluklar tarafından sevilmiyorlardı. Gerçi onlar, bu hallerinden şikayetçi gözüküyorlardı. Fakat ülke için son derece bölücü ve karıştırıcı olmaktaydılar.

Konsolos ve konsolosluk memurları sadece mezhepler arası ihtilaf çıkarmak, yönetime karışmakla yetinmiyorlardı. Aynı zamanda tefecilik yapıyorlar, mîri araziden yer kiralayıp, buraları işletmeye kalkıyorlardı. Fakat bu arada dokunulmazlık zırhlarına bürünerek, halka zulm ediyor, onların aleyhinde davranışlar sergilemekten çekinmiyorlardı.¹¹

Konsolosların çıkardıkları ya da, çıkmasına sebep oldukları iç karışıklıklara örnek olması bakımından, 1860 Lübnan olaylarının bir görgü şahidinin ifadeleri kayda değer :

"Eskiden beri, Cebel-i Lübnan, Beyrut, Sayda ve Akka'nın çeşitli yerlerinde, Hıristiyanlar ile Dürzîler arasında birçok kötü olay meydana gelir, fakat sonra da anlaşma

⁸ Şam valisi Necip Paşa'nın, Şam, İngiliz konsolosu ve bölgedeki subayları ile ilgili Bâb,ı Ali'ye gönderdiği şikayet yazıları için bak. BVA. İrd./Dah. No. 2580; Y.E.E., 14/244/126/7; Ayrıca çıkan anlaşmazlığın sonucu için bak. Moshe Ma'oz, Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861, Oxford, 1968, s. 212.

⁹ BVA. Husûsî Irâdât, No. 942/18; 1139/48.

¹⁰ BVA. İrd/Meclis-i Mahsus, No. 1751.

¹¹ Şam'da tefecilik eden konsolosluk tercümanlarından oluşturulan "kura komisyonunun" Şam köylerine verdiği zararlarla ilgili olarak bak. BVA., Y.E.E., 553/93/33; Hama'da Fransız, Humus'da Rus konsolos vekillerinin halka zulümleri, devlete olan borçlarını ödememeleri ile ilgili bir bilgi için, BVA. İrd/Meclis-i Mahsus, No. 1751; Yahudi göçmenleri koruyan Alman konsolosu ile Hayfa kaymakamı arasında çıkan anlaşmazlık hak. bak. BVA. İrd/Dah. No. 62297; Beyrut İspanya konsolosunun kötü davranışlarından dolayı Beyrut mutasarrıfının şikayet yazısı, BVA. Suriye Gelen-Giden Def. No. 340, 14, Safer 1290, 22, Recep 1290; Beyrut İngiliz konsolosunun müdahaleleri ile ilgili Selim Paşa'nın yazısı, BVA. İrd/Dah., No. 2058.

sağlanırdı. Bu durum Şam (Bilâd-ı Şam) Hıristiyanlarının cizye ve haracın kaldırılmasını istemelerine kadar böyle devam etti. Devlet-i Aliyye onların bu isteklerini olumlu karşılarken, Fransızlar da Suriye'nin işlerine karışarak Hıristiyanlara şöyle diyorlardı : "Tanzimat-ı Hayriyye gereğince, Müslüman ve Hıristiyan birdir. Hepsi Allah'ın yaratıklarıdır. Hıristiyanları, Müslümanların giydikleri gibi giyinmekten alıkoyan bir şey söz konusu değildir". Bu durum Hıristiyanların taşkınlıklarına yol açtı. Diğer taraftan bir Hıristiyan, bir Müslüman ile münakaşa ettiği zaman, Müslüman ne derse Hıristiyan da onun aynısını, hatta daha fazlasını ona mükabele ediyordu. Yalnız mahkemeye gittiklerinde Hıristiyan'ın elinden tutuluyordu. Çünkü bunların herbirinin, batılı bir ülkenin himayesinde olan ve onların vatandaşı sayılan bir akrabası bulunuyordu. Zaten çoğu da Fransa'nın himayesinde idi. Hatta bir Müslümanın aleyhinde şikayet olduğu zaman, Müslüman kim olursa olsun, hangi Hıristiyanla anlaşmazlığa düşerse düşsün, şikayeti yabancı bir ülkenin vatandaşı yapıyordu ve Hıristiyan şöyle diyordu :

"Ben falan devletin vatandaşıyım". Hatta gerçekten öyle olmasa bile. Çünkü akrabalarından ya da dostlarından birisi onu himayesine alıyordu. Öyle ki, bütün konsoloslar, Hıristiyanlardan birinin suçu sabit olup da hapse atıldığı zaman onu, evinde hapsedeceği gerekçesiyle, kavvaslarından birini hapishaneye gönderip, suçluyu çıkartmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Halbu ki bu sözleri yalandı.

Müslüman haksız çıkarsa, Hıristiyan ondan "şerefiyye" diye bir tazminat isterdi. Ayrıca Müslüman suçunun gerektirdiği cezadan daha ağır cezaya çarptırılırdı. Mesela kanun, o suçun karşılığında on gün hapsi emrediyorsa, o yirmi gün hapsedilirdi.

Bu durum yedi yıldan fazla böyle sürdü. Sonra, halkı etraftan toplanarak kurulmuş olan, Zahle kasabasında, Hıristiyanların hareketlerinde bir tuhaflık belirmeye başladı. Bunlardan bir gurup çıkıp, Müslüman olsun olmasın, yol kesip adam soyuyorlardı. Bir Müslüman bineğiyle Zahle'ye girecek olsa, bunlar onu zorla bineğinden indiriyorlardı. İnmezse yere düşürüyorlar, hakaret ediyorlardı. O hale geldi ki, adını bildikleri bir Müslüman Zahle'ye gelince, adı Ömer Ali veya her ne ise, onu o isimle çağırıyorlar, o dönerek cevap verdiğinde de şöyle diyorlardı : "Biz sana demiyoruz. Köpeğimizi çağırıyorduk". Bundan sonra, Zahleliler ve Frenkler elbirliği ettiler. Hatta Frenkler, arpa, buğday ve diğer hububatları depolamaları, yağ, yün, pamuk yani Frenklere ne gerekiyorsa onu satın almaları için, bunlara para veriyorlardı. Frenkler bu malları onlardan alıyor, ülkelerine yolluyorlardı. Artık bu çoğunun işi olmuştu.

İşte işleri hep böyleydi. Halka ne zarar verirse onu yapıyorlardı. Hepsi de alış veriş işiyle meşguldüler. Meselâ, koyun almak için Bağdad'a, koyunun yetiştirildiği her yere gidiyorlardı. Bu nedenle Şam'da koyun sayısı azaldı. Fiyatlar arttı.

Bunların kötülüklerinden biri de, ne zaman bir Dürzî'yi yalnız yakalasalar onu, Fransızların bilgisi ve onayı dahilinde, gizlice öldürüyorlardı. Denildiğine göre, Fransızlar bunlara her türlü yardımı yapıyorlardı. İşte durum böyle, 1276 yılının Zilkade ayına kadar (Haziran 1860) devam etti.¹²

¹² Muhammed Ebu's-Su'ud el-Hasîbî ed-Dımaşkî, Müzekkirât, (Kitabın büyük kısmı el yazması halindedir. Zahirîye Kütüphanesi No. 4668'de kayıtlıdır.) Yayınlanan kısım için bak. Süheyl Zekkâr, Bilâdu'ş-Şam fî'l-Karni't-Tâsi' Aşar, Şam, 1982, Ek, I, s. 283-316, aldığımız kısım, s. 285-286.

Şam eşrafından el-Hasîbî'nin verdiği bu bilgiler yüzde yüz doğru olmasa bile, ne düşündüğünü ve olaylara nasıl baktığını gayet açık ortaya koymaktadır. Fransız temsilcilerinin olaylardaki rolleri ve tavırları da anlatılan şeylerden, yoruma gerek duyulmayacak kadar açık bir biçimde görülmektedir.

Aşağıda aslını vereceğimiz belgelerde ise durum, yani Şam Fransa konsolosunun tavrı ve yaptıkları daha açık ve net bir biçimde sergilenmektedir. Yıldız Arşivi Husûsi Evrak kısmında, Şam Fransız konsolosu ile Şam valisi Naşit Paşa¹³ arasında çıkan ihtilaf nedeniyle, Bâb-ı Âlî'ye konuyla ilgili birçok yazı gönderilmiştir. Biz bunlardan, ilgili dosyanın sadece iki parçasını yayınlamayı uygun buluyoruz. Bunun sebebi de, bu belgelerin daha geniş olması ve yalnız başlarına meseleye geniş ölçüde ışık tutabilmeleri nedeniyledir.

Belgede görüleceği üzere, Fransa'nın Şam konsolosu, Dürzîlerle Lice Bedevileri arasında çıkan anlaşmazlığı bahane ederek Dürzîleri devlete karşı kışkırtmaktadır. Canileri, asker kaçaklarını konsoloshanede barındırmakta ve bunların geceleyin konsoloslukdan çıkarak şehre dağılıp terör meydana getirmelerine göz yummaktadır. Bundan da öte, bunları bozguncu faaliyet yapmaları için teşvik etmektedir.¹⁴

Bir başka belgede ise, yukarıda kaydettiğimiz hususlar aynen teyit edilirken, meydana gelen bir olay da anlatılmaktadır :

Polis ve jandarmalar konsolosluğa yakın bir yerde adı Abdurrahman olarak açıklanan bir şahısla üç arkadaşına rastlamışlardır. Bunlar, haklarında cinayetten tutuklama emri bulunan şahıslardır. Bu nedenle jandarma erleri, Abdurrahman'ı yakalamışlar, fakat diğerleri kaçarak konsolosluğa sığınmışlardır. Daha sonra bu şahıslar, konsolosluk kavvasları da yanlarında silahlı olarak, dışarı çıkıp zorla arkadaşlarını jandarmalardan kurtarmaya çalışmışlardır. Ancak konsoloshane tercümanı Habîb Ede söz konusu şahısların yaptıklarını görerek, bunlara engel olmuş, olayların jandarmalar ile bunlar arasında daha fazla büyümesi böylece önlenmiştir. Olay böyle olmasına rağmen Konsolos Mösyö Partiye, polis ve jandarmaların zorla konsolosluğa girdiklerini iddia etmiş ve bunu gerekçe göstererek, canilerin yargılanmalarına engel olduğu yetmezmiş gibi, birde masum insanların cezalandırılmalarını istemiştir.¹⁵

Burada yayınlananlar arasında bulunmayan, fakat dosyada mevcut bir başka belgede ise, yine benzer bir olay anlatılmaktadır :

Jandarmalar, çarşı içinde, bir Yahudi'nin bir başka Yahudi'yi dövdüğünü görerek suçluyu tutar karakola götürürler. Yalnız karakola giderken, Fransa konsolosluğunun 300 metre kadar yakınından geçtikleri bir sırada, konsoloslukta bulunan, biri kavvas, 7 kişi bunların üzerine saldırarak, jandarmaları ve Yahudi'yi tutup zorla konsolosluğa sokmuşlardır. Saldırıya uğrayan jandarmalar, konsoloslukta dövülmüş, hakarete

¹³ Râşit Nâşit Paşa iki kere Suriye vilayeti valiliğine getirilmiştir. Birincisi 1293/1876 yılındadır. 8 ay sürmüştür. İkincisi, 1301/1894 yılında başlamış ve 2 yıl, 5 ay, 5 gün sürmüştür.

¹⁴ BVA., Y.A. Hus. (Yıldız Arşivi Husûsi Evrak), 1305. 6.26.211/72, (lef: 4).

¹⁵ Aynı dosya, (lef: 6). Konunun detayları için belgenin yayınladığımız aslına bakınız.

uğramışlardır. Bu arada birisi başından kılıçla yaralanmıştır. Konsoloslukda bir saat kadar tutulan jandarmalar daha sonra serbest bırakılmışlardır.

Suriye valisinin, olayla ilgili konsolosluğa gönderdiği memura, konsolosluğun verdiği cevap ise, aynen yukarıdaki senaryonun tekrarı olmuştur : Jandarmalar, Yahudi'yi izleyerek konsoloshaneye girmişlerdir. Ancak yine aynı belgeden anlaşıldığına göre, vali, konsolosun yalan söylediği kanaatindedir ve belgede niçin bu kanaate vardığını da açıklamaktadır.¹⁶

Şam konsolosunun bu davranışının, kişisel olduğunu, hem Fransa'nın diğer yerlerdeki konsoloslarına, hem de öteki ülkelerinkilere, genelleştirilemeyeceği düşünülebilir. Önce şurasını belirtmek gerekir ki, yukarıda verilen örnekler her ne kadar Suriye bölgesine aitse de benzeri olaylar ülkenin her yerinde cereyan etmiştir ve bu olaylara sadece Fransa'nın değil, öteki ülkelerin temsilcileri de karışmışlardır. Özellikle valilerin hayatlarını anlatan eserlerde, valilerle bunlar, yani konsoloslar arasında geçen pek çok enteresan olay anlatılmaktadır. Cidde ve Selanik olayları hatırlanacak olursa, bu olayların boyutları hakkında da bir kanaate varılabilir.¹⁷ Fransa konsoloslarının dışında diğer ülke konsoloslarının karıştığı olaylara bir örnek vermek gerekirse, Hasbiya olayları bunun için ilginç bir örnek teşkil eder. 1844 yılında Hasbiya kasabasında Hıristiyan mezhepleri arasında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle bazı olaylar çıkmıştır. Hemen bütün büyük devletlerin temsilcileri duruma müdahale ederek, Hasbiya'nın yönetiminden sorumlu Mir Sa'dettin'i etkilemeyi ve onu baskı altına almaya çalışmışlardır.¹⁸

Diğer taraftan, konsolosların bu tür ve benzeri olaylara karışmaları kişisel tasarruflarından kaynaklanmamaktadır. Esasen bunlar, devletlerinin politikasını, güçlerinin yettiğince uygulamaya çalışmaktadırlar. Nitekim Suriye valisi Nâşid Paşa da, Şam Fransa konsolosunun bu davranışının, Fransa'nın izlediği siyasetten kaynaklandığını belirtmekte ve şöyle demektedir :

"Fransa'nın, Suriye'de istihdam ettiği memurlardan inzibât-ı mahallîyi ihlâl edecek harekâtda bulunanları tebdîl ve tevbîhe bedel tadyîb ve taltîf politikasında bulunduğu zâten umûr-ı müsellemeden..."dir¹⁹

Paşa'nın bu kanaati Bâb-ı Âli Hâriciye Dâiresince de paylaşılmaktadır. Bu nedenle de, konsolos suçlu olmasına rağmen, Fransız hükümeti önce, konsolosunu değiştirmeyi reddetmiş, sonra, bunu valinin değiştirilmesi şartına bağlamıştır. Ancak vali değiştirildikten 15 gün sonra konsolos görevinden azledilecektir. Bâb-ı Âli bunu reddedince, Fransa

¹⁶ Aynı dosya, (lef: 2). Konunun detayları için belgenin yayınladığımız aslına bakınız.

¹⁷ Cidde olayları için bak. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VI, Ankara, 1983, s. 32,33; Musul'da meydana gelen bazı olaylar için bak. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara, 1954, s. 588-590.

¹⁸ BVA. Mesâil-i Mühimme-i Şam, No. 2078. Bu belge tomarı arasında, Amerika, İngiltere, Prusya ve Rusya konsoloslarının Mir Sa'dettin'e gönderdikleri yazılar, konsolosların faaliyetleri ve olaylar hakkında Şam yöneticilerinin Bâb-ı Âli'ye gönderdiği evrak bulunmaktadır.

¹⁹ BVA., Y.A. Hus., 1305.6.26, 211/72, (lef: 4).

hükümeti konsolosun hemen azlını kabul etmiştir. Fakat, yine valinin azlı şartını öne sürmüştür.²⁰

Bütün bu kaydettiğimiz hususlardan anlaşılacağı üzere, Osmanlı devleti, kuruluş ve gelişme döneminde olduğu gibi, çöküş döneminde de Müslüman, Müslüman olmayan, Türk, Türk olmayan ayırımı yapmadan, bütün vatandaşlarının dirlik ve düzen içinde müreffeh bir hayat sürmelerini sağlamak için elinden geleni yapmıştır. Ancak çöküş döneminde karşılaştığı, üstesinden gelemediği pek çok meseleyi, insan hakları, çağdaşlaşma... v.s. gibi isimler altında istismar eden ülkeler ve çevreler, problemlerin çözümü için destek değil, sürekli olarak engelleyici ve olumsuz yönde hızlandırıcı olmuşlardır. Aşağıda okuyacağınız iki belge, Osmanlı Devlet Arşivi'nde tasnif edilmiş ve edilmekte olan ve araştırmacılar ilgisini bekleyen binlerce belgeden sadece ikisidir. Konuya daha açık ve belirgin bir şekilde ışık tutacağını ümit ediyoruz.

Suriye Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Âded

**20 Kanûn-i Sâni 303 Tarihi ve 66 Numarası ile Makâm-ı Celil,i
Sadâret-i Uzmâ'ya Yazılan Tahrîrâtın Sûretidir(*)**

Şam Fransa konsolosu Mösyö Partiye hakkındaki iş'ârât-ı âcizânemin mübâlağadan ârî olmadığı ve mümâ-ileyh devlet-i metbû'ası teb'asının hukuk-ı ğayr-i mu'terizelerinden istifâde etmek isteyen ve hükümet-i seniyye ile mevcûd münâsebât-ı dostâne ve i'timâd-kârânenin muhafazasını an-samîm arzu eyleyen bir devlet konsolosu gibi hareket eylediği ve ma'a-ma-fih çâkerleriyle olan muâmelât-ı zâtîyesinin daha muvâfık bir hâle vaz'ı için kendisine ta'lîmât verildiği Fransa sefâretinden ifâde olunduğundan mümâ-ileyhin ta'dîl-i meslek edüb etmediğinin arz u iş'ârı ve tashîh-i hâl u hareket etdiği takdirde taraf-ı bendegânemden de hakîmâne ve halîmâne mukâbeleye dikkatle münâsebât-ı tarafeynin muhafazası cevâben şeref-vârid olan 24 Kanûn-ı Evvel 303 tarihlü ve altmış sekiz numrolu emir-nâme-i sâmi-i vekâlet-penâhîlerine irâde ve beyân buyurulmuş idi. Mösyö Partiye'nin muvâfık-ı uhûd ve maslahat olmayan harekât-ı bundan evvelki arzıda delâil-i kaviyyesiyle isbât edilmiş olduğu cihetle sefâretin iş'ârât-ı bendegânemi mübâlağadan ârî ad etmemesi mümâ-ileyhin vaktiyle zuhûr etmiş ve âsâr ve delâili henüz mahv olmamış seyyiâtından berâ'at-ı zimmetin istilzâm edecek senedâtdan ma'dûd olamayacağı gibi sefâret kendi me'mûru hakkında izhâr etmekde olduğu i'timâd ve emniyet dahi devam edebilir. Mümâ-ileyhe Sûriye'den başka bir mahalde birleşmemiş ve Suriye'de zâtîyâta taalluk edecek bir hâl ve muâmelesini dahi görmemiş olduğumdan şikâyet-ı vâki'a infî'âlât-ı zâtîyeden değil vazîfe ve maslahatda müşâhade olunmakda olan sû-i hareket ve meslekden münba'is idi. Mösyö Partiye'nin münâsebât-ı dostânenin muhafazasını an-samîm arzu eyleyen bir devlet konsolosu gibi hareket etmekde olacağına dâir sefâretten dermeyân olunan i'timâd pek nâ-mahâl olduğunu ve mümâ-ileyhin almış olacağı melhûz bulunan ta'lîmâtdan kat'an

²⁰ BVA., Y.A. Hus., 1305.6.26, 211/72, (lef: 5).

(*) BVA., Y.A. Hus. 1305.6.26.211/72, (lef no: 4).

müteessir olmamış ve meslek-i mefsetet-kârânesini zerre kadar ta'dîl etmemiş idüğü ifâdât-ı âtiye isbâta kâfidir :

Fi'l-hakîka iki aydan beridir mûmâ-ileyh hükümetle taâti-yi muhâberât etmemiş ve zâhirde mûcib-i şikâyet olacak bir hâli dahi göstermemiş ise de, Dürzîlerle Lice urbanı beyninde çend mâh mukaddem hâdis olan vak'ada jizvit papasları ma'rifetiyle ba'zı ilkâât, Dürzîleri devlete karşı kıyâma tahrîk edecek hâlâtta bulunduğunu vak'a-i mezkûrenin tahkîkine me'mûr olan zevâtın ifâdâtından münfehim olduktan başka yed-i yemîn(?) fesâdı olan Emir Abdülkadir-Zâde Hâşim ve konsoloshâne tercümanlarından Habib Ede gibi erbâb-ı tahrik ve mel'anet ve vesâtâtlarıyla isimleri ve bu ana kadar mürtekib oldukları cerâim-i azîmenin envâ'ıyla târîh-i hudûsu leffen takdîm olunan defterde muharrer olan cânîleri fi'l-asl teb'a-i Devlet-i Aliyye'den bulunan asker firârîlerini konsoloshâneye celb ve kabûl ederek nehâran muhafaza ve himâye ve leylen derûn-ı şehirde asâyiş-i beldeyi ihlâl ettirecek cerâm-i kebîreye teşvik etmekden ve fikr-i mahsûs icâbınca Fransa hakkında sâdikâne olan ifâdâtdan hâlî kaldığı yokdur. Ve zikrolunan câniler elan konsoloshânede mevcûddur. Mûmâ-ileyh sahîhan münâsebât-ı dostânenin muhâfazasını an-samîm arzu eden bir devlet konsolosu misillü hareket etmiş ve asâyiş-i memleketi ihlâl eden cânilerin seyyi'âtında bî-medhâl bulunmuş olsa idi konsoloshânesini ashâb-ı cerâime melce' etmeyüb cânîleri def' ve hatta hükümete teslim etmesi iktizâ ederdi.

Hâriciye ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlelerine re'sen ve cevâben keşîde ve takdîm olunan telgrafla tahrîrât-ı çâkerânemde dahi îzâh olunduğu üzere konsoloshâneye ilticâ ve asâyiş-i beldeyi seyyi'ât-ı gûnâ-gûn ile ihlâla ictirâ eden ve ba'zılarının derdesti için mahkeme-i cezâiyyeden ihzâr müzekkiresi sâdir olan eşhâsdan dört neferine polis ve jandarma efrâdı Fransa konsoloshânesine birkaç yüz hatve uzak bir mahalde tesâdüf ederek der-destlerin kıyâm olundukda üçü mezkûr konsoloshâneye firâr ve ilticâ etdiklerinden yalnız bir neferi ele geçmiş ve efrâd-ı merkûme firârîleri ta'kîb etmemiş ve hattâ konsoloshânenin dâhiline girmek şöyle dursun kapusuna bile tekarrub etmeyub tutdukları şahsı karakola götürmekle iktifâ etmiş oldukları ve zikrolunan üç nefer firârî ile konsoloshâne müstahdemlerinden birisi konsoloshânedeki kılıçlarla kuvve-i müselleha-i meşrû'aya hücum ve refik-ı cinâyetlerini tehallîye teşebbüs ve cür'et etdikleri vak'anın esnâ-yı cereyânında hâzır bulunan üç Şamlı ve üç Cezâyirli altı Müslüman ve yine bir kısmı Cebel-i Lübnanlı ve bir kısmı Şamlı altı Hıristiyan'ın ma'a'l-kasem zabt edilen ifâdât ve şehâdât ile tahakkuk etmiş olduğu halde mûmâ-ileyh Mösyö Partiye bil-aks jandarmaların konsoloshâneye girüb cebren bir Fransızlıyı aldıklarını iddiâ ile tutulan şahsın teslimini ve gûyâ konsoloshâneler hakkında câri olan kaîde-i mahsûniyet ihlâl edildiğinden ana karşı da tarziyye i'tâsını talep etmiş ve konsoloshânelerin mâsûniyeti kâidesi müsellemlerle jandarmaların müsellemler ve gayr-i müsellemler olarak konsoloshâneye girdiğini isbât edecek bir delil ve şahid ikâme edebilürse istediği tarziyyenin ma'azyâde i'tâsına hükümetin âmâde bulunduğu cevâben ve mükerreren ihzâr ve iltimâs olunmuş ise de, iddiâsını te'yîd edebilecek emâre ityânından âciz bulunduğu cihetle takrîrlerinde iltimâsât-ı bendegânemde aslâ bahs etmeyüb, delîli mefkûd ve hılâfî muhakkak olan dâ'vâ-yı bâtilını tekrâr ile berâber muayyen ve belki muallim ifâdât ve tahrîkâtı olan merkûm Hâşim ile tercümânı Habib Ede'yi husûsi bir araba ile Beyrut'a iğrâm ve konsoloshânenin basıldığı ve gûyâ memleketde bir heyecân hâsıl olduğu yolunda Paris ve Dersaadet'deki sefâretine ma'lûmât-ı kâzibe i'tâsına istihdâm eylemekden de ihtirâz etmemiştir.

Fransa'nın Suriye'de istihdâm eylediği me'murlardan inzibât-ı mahallîyi ihlâl edecek harekâtda bulunanları tebdîl ve tevbihe bedel tatyîb ve talûf politikasında bulunduğu zâten umûr-ı müsellemeden olduğu hasebiyle âmâl-i siyâsiyyesine istediği yolda hizmet

isti'dâdında bulunan mûmâ-ileyh Partiye'ye ta'dîl-i meslek ve tashîh-i hatt-ı hareket etdirecek bir ta'lîmât-ı ciddiye i'tâ etmesi gayr-i me'mûl ve binâen aleyh mûmâ-ileyhin me'mûriyetinden azli müşkil görünürse de, ahvâl ve ilcâatı nezd-i s^mi-i vekâlet-penâhîlerinde bi'l-etraf ma'lûm ve mücerreb olan Suriye bu makûle ifsâdâta mütehammil olmadığına ve her devlet mülkünde bulunan ve asâyîş-i mahalliyi ihlâl edecek harekât ve muâmelâtını müşâhade eden teb'a-i ecnebiyeyi mülkünden teb'îd etmek salâhiyetine kâideten hâiz olduğuna ve Fransa'nın nakdiyle Cezâyirlilerin erâzili beyninde nüfuz ve merâmını tervîc etdirecek bir mevki'i kazanmış olan merkûm Hâşim buradan teb'îd edilürse, Mösyö Partiye âmâl ve teşebbüsât-ı mefsedet-kârânesini tenfiz ve teshîl edecek başka bir muîn bulmağa muvaffak olamayacağına nazaran ileride sudâ'î mûcib olacak bir mes'elenin hudûsuna mahal bırakılmamak üzere merkûm Hâşim ile mel'anet ve cebânetde ana şerîk ve muâdil olan diğere beş on Cezâyirli muhâcirlerin sür'at-i mümkinine ile Suriye'den teb'îd edilmelerine me'zûniyet ihsânı kat'iyen ehem ve elzem olduğunu arz u tekrâra ve olbaddaki irâde-i aliyye-i fehîmânelerine telgrafla intizâra mücâseret eylerim.

Not : Gerek bu belgenin, gerekse bundan sonrakinin sonunda tarih ve imza bulunmuyorsa da, bunun sebebi, belgelerin bir dosyanın parçalarından olması sebebiyle olsa gerektir. Tarihler her belgenin başında verilmiştir. Yazının muhtevâsından da, bu belgelerin Suriye vilâyeti valisi Râşit Nâşit Paşa tarafından düzenletildiği açıktır.

22 Kanûn-ı Sâni 303 Tarihiyle Hâriciye Nezâret-i Celîlesine
Taktîm Olunan Tahrîrâtın Sûretidir(*)

Jardarmaların müsellehan konsoloshâneye dühûl ve Fransa teb'asından bir şahsı cebren ahz u tevkîf eylediklerine dâir Şam Fransa konsolosu tarafından alınan taktîr ile taraf-ı âcizîden yazılan cevabların sûretleri 14 Kânûn-ı Sâni 303 tarihli ve altıyüz kır dört numaralı arîzaya leffen huzûr-ı âlî-yi nezâret-penâhîlerine taktîm olunduğu gibi jandarmaların konsoloshâneye duhulleri hakkındaki iddiânın dahi hilâf-ı vâkı' olduğu ve derdest edilen şahsın cerâim-i azîme-i müteaddide erbâbından ve Suriye'de mutavattın bulunması cihetiyle emsâli misillü teb'a-i Devlet-i Aliyye'den bulunduğu halde konsoloshâneye birkaç yüz hatve bu'd-ı mesâfe tutulduğu zikrolunan arîza ile 15, 16 Kânûn-ı Sâni 303 tarihli iki kıt'a telgraf-nâme-i bendegânemde muhtasaran arz edilmiş idi.

Konsolos Mösyö Partiye mebâdi-i mes'elede aldığı ma'lûmât-ı kâzibeye istinâden ortaya koyduğu da'vâdan henüz ferâgat etmemekle berâber müd'â-yı bâtılâyı te'yîd için sefâretiyle hükümet-i metbû'asına hilâf-ı vâkı' iş'ârâtda müdâvim ve tağlîz-ı efkâr ve tahdîs-i ezhân eylemekde el-ân mûsır bulunduğundan dolayı zikrolunan 14 Kânûn-ı Sâni 303 tarihli arîza-i çâkerîden sonra dahi mûmâ-ileyhle teâtî edilen muhâberâtı şâmil evrâkın sûretlerini leffen taktîme ve vak'anın esâsını kat'iyyen meydana çıkarmış olan tahkîkât-ı belediye ve mahalliye'nin hulâsasını ber-vech-ı âti arza müsâraat ederim :

İş bu arîzanın melfûfâtı meyanında bulunan ve 1 numaralı defterde isimleri ve şimdiye kadar mürtekib oldukları cerâim-i müteaddidenin envâ' ve tevârihi muharrer olan Cezâyirli ve yerli cânilerle, asker firârîlerini Mösyö Partiye konsoloshâneye celb ve ihfâ ve leyllen derûn-ı şehirde emniyet ve inzibât-ı memleketi ihlâl edecek ahvâl ve teaddiyyâta ictirâ ettirmekde ve mûmâ-ileyhin asıl maksadı buralarca bir müşkilât ikâ'ından ibâret olduğu birçok delâil ve ahvâlden istinbât edilerek muktezâ-yı hâlin icrâsı lüzûmunu makâm-ı sâmi-i sadâret-penâhiye arz u te'kîd etmekden de vilâyetce hâli kalınmakda idi.

Polis dâiresince edilen tahkîkâtın fezlekesi nâtik olub, 224 -c- işâretiyle melfûfât arasında bulunan sûret ile sâlifü'z-zikr defterdeki izâhatdan dahi münfehim olacağı üzere konsoloshânede ihtifâ eden sâlifü'z-zikr cânilerden li-ecli'l-muhâkeme mahkeme-i cezâyâ celbi ihzâr müzekkeresiyle matlûb olan Abdurrahmân üç nefer refîkı ile berâber polis ve jandarma efrâdı konsoloshânedan birkaç yüz hatve uzak mahalde tesâdüf ederek ve derdestlerine kıyâm olundukda bunların ikisi doğrudan doğruya ve birisi Rum mektebi tarîkıyla konsoloshâneye firâr ve ilticâ etmiş ve polisler merkûmları der-dest için konsoloshâneye girmekden kat'-ı nazar hattâ ta'kîbden bile ictinâb ve yalnız ellerine geçen merkûm Abdurrahman'ı karokolhâneye îsâli ile iktifâ eyledikleri halde zikrolunan firârîler konsoloshâne kavvaslarından Yahya ile ellerinde kılıç ve tüfenk olarak dışarıya huruc ve refîk-i cinâyetlerini cebren kuvve-i müselleha-i meşrû'adan almağa cür'et ve şürû' eylemiş ve merkûmlar bu cinâyetden konsoloshâne tercümânı Habib Ede ma'rifetiyle men' edilmiş olduğu vak'anın heyet-i cereyânında hazır bulunan ikisi yerli, üçü Cezâyirli, beş Müslüman ile bir kısmı Şamlı ve bir kısmı Cebel-i Lübnân'lı müteaddid Hıristiyanların ma'a'l-kasem zabt edilen ifâdât ve şchedât-ı sarîhasıyla tahakkuk etmiştir.

İş bu tahkîkâtın hulâsası Mösyö Partiye'ye mükerreren tebliğ edilmiş ve iddiâsının sıhhatini yani jandarmaların konsoloshâneye girdiklerini te'yîd edecek bir delil ve şâhidi var

(*) BVA., Y.A. Hus. 1305.6.26.211/72 (lef no: 6).

ise, mütecâsirleri hakkında iktizâ eden muâmele îfâ olunmak üzere iş'ar ve ibrâz-ı tekîf kalmış iken da'vâ-yı bâtulını isbâta medâr olabilecek veya vilâyetin tahkîkât-ı vâkî'asınca noksânı gösterilen bir emâre serdinden âciz kalarak cihet-i istinâdı mefkûd olan kavli-mücerredini gayr-ı sarîh bir sûretde tekrâr ile tardiye talebinden başka bir cevabda bulunamadı.

Bâlâda hulâsa edilen tahkîkâtdan mâ'adâ Mösyö Partiye'nin da'vâsı asılsız olduğunu isbât edecek bir hayli delâil-i akliye de vardır ki, onların da arzını vecîbeden ad eylerim :

Evvelâ ; Mösyö Partiye'nin konsoloshânesine celb ve ihfâ eylediği erbâb-ı cerâim memleketce de meşhûr ve mütevâtir bulunduğu üzere nihâyet derecelerde kavî ve herbiri dört, beş jandarmaya mukâbele edecek sûretde cesûr olduklarından aded ve kuvvetce konsoloshânedekilerin nısfı derecesinde bulunan jandarmalar konsoloshâneye girmiş olsaydılar konsoloshânedekiler içlerinden ferd-i vâhidi teslim etmemekle berâber jandarmaları mahv veya tard ederlerdi.

Sâniyen ; farz-ı muhâl olarak jandarmalar konsoloshâneye girmiş ve aded ve kuvvetçe konsoloshânedekilere gâlib bulunmuş olsa idiler der-destine me'mûr oldukları eşhâs bir nefer olmayub müteaddid bulunduğundan bir kişinin ele geçürülmesiyle iktifâ etmeyerek diğer cânileri dahî der-dest eylemeleri iktizâ ederdi.

Sâlisen ; jandarmalar konsoloshâneye girüb de cebren bir veya müteaddid eşhâsı der-desti etmeğe kıyâm etmiş olsalar idi. Cerâim-i adîde ile meşhûr olan ve konsoloshâne de bulunan eşhâs öyle bilâ-müdâfaa kendilerini jandarmalara teslim etmeyüb beyinlerinde âdetâ mukâbeleyi mûcib olacak mertebede bir münâzea zuhûr etmek ve bunun velvelesi civârdaki mesken ahâlisinden kat'-ı nazar konsoloshâne de mevcûd bulunan Mösyö Partiye'yi telâşa düşürüb de hiç olmaz ise, bulunduğu odanın penceresinden başını çıkarub cereyân eden ahvâli bizzât müşâhadeye mecbûr eylemek tabîi idi. Halbuki mösyö Partiye gerek birinci, gerek ondan sonraki takrîrlerinde vak'âyı re'yi'l-ayn gördüğünden bahs bile edemiyor.

Mösyö Partiye takrîr-i ahîrinde güyâ bendelerince polisin te'dîbine muvâfakat olunmayub mes'elenin hilâfı iltizâm olunduğunu îmâ etmek istiyorsa da, mûmâ-ileyhin fikr-i vâkî'i buhtân-ı sırfdır. Çünkü jandarmaların konsoloshâneye girdikler sâbit olunca buna bâdî olan me'mûru te'dîb ile uhûd ve kâideye riâyet olunduğunu müsâre'atan isbât etmek haysiyyet-i zâtiyesile-şân-ı hükümette îrâs-ı şübhe etmeyerek bilakis hükümet-i seniyyenin âdilâne bir muâmelede bulunduğunu gösterecek ahvâlden olduğundan îcâbını derhâl icrâ ederdim. Fâidesiz bir taassubu ihtiyâr ve şu sırada böyle muhâberatı dîrâdûrî istilzâm eyleyecek bir mes'eleyi kasden ihdâs etmeğe devletçe mazbût olan meslek-i âcizânem müsâid olmadığı inde âli-i âsifânelerinde ne derece müselleme ise, tahkîkât-ı vâkî'a ve delâil-i mebhûsa konsoloshâne hakkında uhûd ve hukûk-ı düvele muğâyir bir vaz'u hareket vuku' bulmadığını isbât etmekde iken Mösyö Partiye'nin da'vâ-yı bâtulını kabûl ile hâturını celb için îfâ-yı vazîfe etmiş me'murlara bi-ğayr-i hakkın ceza etmeğe ve hükümet-i mahalliyyeyi konsoloshânelerin mâsuniyetini ihlâl ile ithâm etdirmeğe adem-i muvâfakat-ı çâkerî dahi o nisbetde musîbdir sanırım.

Konsoloshâne de el-hâletu hâzihi mevcûd bulunan cânîlerle asker firârîlerine gelince eşhâs-ı merkûmenin orada muhtefî bulduklarını geçende Mösyö Partiye'ye iâde-i ziyâret zımnında konsoloshâneye vuku'-ı azîmet-i bendegânemde bizzât müşâhadе dahi etmiş isem de, bunların hükümete teslîmi için' vâkî' olacak teblîğât ve ısrârın zerre kadar semere-dâr olamayacağı mûmâ-ileyhin Şam'a bidâyet-i me'mûriyetinden bu ana kadar görülen ve

tafsîlâtı makâm-ı sâmi-i sadâret-penâhîye arz edilen meslek ve harekât-ı müşkilât-ı perverânesiyle sâbit olmağla bi'z-zarûre sükût olunmuş ve fakat bunlar hükümete teslim edilmez ise, ba'demâ ikâ'-ı cinâyet ve meslek-i askerîden firâr edecek olanlar dahi Fransa konsoloshânesine ilticâ ederek, memleketce sû-i te'sîr husûlü ve emn u inzibâtı muhil/ahvâl hudûsu derkâr bulunduğundan eşhâs-ı merkûmenin hükümete teslîmi hakkında sefâreti tarafından mûmâ-ileyhe vasayâ-yı kat'ıyye icrâ etdirilmesi vâbeste-i re'-yi gayret-i hazret-i nezâret-penâhîleridir.

